

звичай сприймають як найбільш фундаментальні, первинні при визначенні інтеграційних перспектив країни. Значне відставання абсолютних розмірів ВВП України, ще більше — цього показника у розрахунку на душу населення, дійсно свідчить про погані стартові умови економічної інтеграції. Проте кількісні показники не є першорядними. Щодо них між Україною та більшістю країн ЦСЄ, Балтії і особливо Балкан на етапі, коли вони починали рух до ЄС, принципової різниці немає¹⁴. Особливо, якщо взяти до уваги резерви детінізації економіки. Більшою мірою позначається не стільки рівень розвитку, скільки реформованість, ефективність дії законів та урядування, тенденції розвитку. Найскладнішим виявилось питання виокремлення суто національних усталених характеристик українського суспільства від власне етапних, пов'язаних з певним періодом і відповідним рівнем розвитку. Крім того, для аналізу перспектив повноцінного повернення до Європи необхідно визначити, які якості суспільства є для цього принципово важливими, структуруючими, а які лише другорядними.

Брак чіткої моделі національного розвитку, ідейна і ціннісна дезорієнтованість визначають непевність політичної самоідентифікації, слабку артикульованість інтересів окремих верств населення, що є ознакою перехідного стану суспільства. Початок реалізації європейської інтеграційної стратегії перетворить невизначеність на практичну проблему. Очевидно, що лише частина цієї проблеми може бути розв'язана за рахунок покращання матеріальної складової життя мільйонів громадян. Так само і вибір на користь Європи не має ґрунтуватися на спрощених меркантильних розрахунках. Тим більше, потрібно позбутися психологічної вторинності, зневіри у власних силах, відійти від пасивного вибору зовнішнього опікуна і донора, від геополітичного утриманства.

2. Цивілізаційне та геополітичне самоусвідомлення українських громадян

Ключовими характеристиками масової свідомості для перехідного суспільства в аспекті ставлення до геополітичних чинників є рівень патріотичності та адекватність уявлень про стратегічні зовнішньополітичні пріоритети. Реакція населення на міжнародні події навколо України змушує констатувати, що існують серйозні проблеми і з першим, і з другим. Країна успадкувала суперечливі та розмиті орієнтири для самоідентифікації, тоді як старий її варіант фактично приховував цивілізаційну належність і виключав геополітичну самодостатність. Дезінтеграційні тенденції, пов'язані з розпадом СРСР, самі по собі не давали рецепту як щодо становлення державності, так і до її неформального міжнародного статусу. За тих умов, за яких Україна здобула незалежність, первинним предметом моніторингу має бути саме ставлення громадян до державності і до процесів, які мають місце на пострадянському просторі.

За даними опитування «Українського демократичного кола», серед мешканців країни частка тих, хто ідентифікує себе скоріше з Радянським Союзом, аніж з Україною, залишається високою: у 2002 р. таких було 39%, у 2006 р. ненабагато менше, — 34%; для східних областей цей показник становить 62% і 54%¹⁵. Сімнадцяти років незалежності не вистачило для радикальних змін у ставленні до власної держави. Ще більша інерція характерна для чинників, які обумовлюють близькість України до Росії та значну усталеність цієї обставини, її історична та ментально-культурна укоріненість. Так, Переяславську раду 1654 р. позитивно оцінюють 60% українців, негативно — 17%. Жовтнева революція викликає позитивні емоції у 42% респондентів, протилежні — у 33%. Перебування України у складі СРСР оцінюється позитивно 63%, негативно — 20% опитаних. Розпад Радянського Союзу є негативною подією для 54% українців (у 2002 р. таких було 59%): від 81% у східних областях до 21% у західних. Ця подія є негативним явищем для 62% тих, кому за 50 років, і 41% молодих людей до 30 років¹⁶.

За результатами дослідження Центру Разумкова, проведеного в серпні 2005 р., 49% громадян уважали Україну справді незалежною, тоді як 51% не вірили у повну незалежність. Водночас порівняно з попереднім роком, тобто з періодом до помаранчевої революції, у справжню незалежність України повірили на 11% більше респондентів. За даними опитування, за незалежність України на референдумі готові були б проголосувати 59,5%, проти — 19,6%, вагалися з відповіддю — 20,9%. У серпні 2001 р. за незалежність висловлювалися 51,3%, проти — 29,2%, вагалися — 19,5%¹⁷. Ці цифри не йдуть у порівняння з 90% — кількістю тих, хто висловився за незалежність у грудні 1991 р., і при цьому в останні роки є відносно стабільними. Очевидно, що значна частина населення країни пристосовується до незалежності, але не сприймає її позитивно, тим більше — з ентузіазмом.

Симптоматично, що 20,4% громадян ладні підтримати ідею відновлення Радянського Союзу та соціалістичної системи, а ще 28,3% прагнуть цього, але розуміють, що за сучасних умов це нереально. Лише трохи більше половини висловлюються проти такої гіпотетичної перспективи. Водночас тих, хто вважає припустимим зміцнення економічної незалежності держави ціною зниження рівня життя, у два з половиною рази менше за тих, хто на таке не погоджується. 53,1% готові захищати свою країну у разі війни, 26,7% не готові, 20,2% вагалися з відповіддю¹⁸. За даними Центру ім. Разумкова, тих хто пишаються тим, що вони є громадянами України, — 20,3%, тих, хто скоріше пишається, ніж ні, — 36,0%, не дуже пишаються — 26,5%, зовсім не пишаються — 7,8%. Питома чисельність позитивно налаштованих тут суттєво більша, тоді як тих, хто не міг визначитися, набагато менша — 9,3%. При цьому негативно налаштованих на Сході — 44,4%, на Півдні — 42,4%, у Центрі — 31,2%, на Заході — 16,1%¹⁹.

49,2% громадян вважають, що для щастя в житті їм особисто необхідно пишатися своєю країною; для 41,1% для цього достатньо особистого благополуччя. Близькі до загальноукраїнських показники характерні для Центру та Півдня країни, на Заході перших удвічі більше, ніж других, тоді як на Сході другі помітно переважають перших. Водночас серед чинників, які можуть викликати гордість за свою країну, респонденти на перші місця висувають соціально-економічні: високий рівень матеріального забезпечення, економічного розвитку, соціального захисту²⁰. Соціологи фіксують (див. табл. 18.3) поширеність міграційних настроїв, особливо на Півдні та Сході країни.

Таблиця 18.3. «Якщо б Ви мали змогу обирати, де б Ви хотіли жити?», %

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
В Україні	70,5	66,5	53,8	59,6	62,8
В ЄС	19,7	18,6	16,4	17,2	18,0
У Росії	3,4	5,8	24,4	18,7	12,4
Важко відповісти	6,4	9,1	5,4	4,5	6,8

Джерело: Проблемы и перспективы сотрудничества Украины и России. Консультативная встреча «Украина и Россия: путь к новому качеству партнерства»: Информ.-аналит. мат. / Укр. центр економ. и полит. исследований им.А.Разумкова. — К., 2006 (май). — С.55.

Серед громадян віком від 18 до 29 років бажаючих жити в Україні тільки 51,2%, тоді як 28,45% готові обрати для проживання країни ЄС, 12,5%, — Росію²¹. Наведені показники, звичайно, мають сприйматися не тільки з огляду на дезінтеграційні та реінтеграційні процеси на пострадянському просторі. Слід взяти до уваги, особливо стосовно молоді, загальна тенденція зростання транскордонних переміщень населення і поступове утвердження в самій Україні попиту на право вільно обирати місце проживання. Крім того, зробимо поправку на те, що, відповідаючи на запитання про бажану країну проживання, значна частина респондентів просто керувалася порівняльним аналізом рівня та загальних стандартів життя. Це далеко не завжди свідчить як про брак патріотизму, так і про реальний намір емігрувати.

В Україні високим залишається рівень підтримки ідеї подвійного громадянства. За неї у 2006 р. висловлювалися 46% опитаних при 37,8% проти. Відповідні показники у 2005 р. становили 47,6% та 35,6%, у 1995 р. — 52, 3% та 30, 9%²². Тільки 40,9% мешканців країни не стали би обирати інше громадянство, якби була можливість отримати його додатково до українського. При цьому найпопулярнішим є громадянство російське — 20,1%, далі американське — 6,6%, німецьке — 6,2%, канадське — 4,1%. Серед тих, хто хотів би отримати інше громадянство, 23,6% ладні відмовитися заради цього від українського, якщо це було

б необхідно, 52,7% не пішли б на такий крок²³. Майже половина громадян підтримують ідею подвійного громадянства. Серед чинників, які об'єднують людей у нашому суспільстві, найчастіше називалися: спільні труднощі життя в країні — 40,4%, невдоволеність владою — 39,6%, тоді як патріотичні почуття громадянина України — 9,4%, національна ідея побудови української держави — 7,8%²⁴. Суттєво нижчою, ніж у більшості європейських країн залишається довіра до співгромадян. Загалом такі ментально-психологічні реалії роблять націю вразливою, а саму державу внутрішньо слабкою.

Показовими є дані соціологічного опитування щодо кордонів України. Так, на запитання, як оцінити факт максимальної прозорості українсько-російського кордону, 59,7% респондентів відповіли, що це є позитивним явищем, свідченням особливих стосунків між Україною та Росією; 22% розцінили цей факт негативно, як свідчення незахищеності України від можливих небезпек, ще 18,3% утруднилися з відповіддю. Ті самі респонденти на запитання, якими мають бути кордони України, дали такі відповіді: однаково захищеним по всьому периметру — 37,7%; східний кордон (з Росією, Білоруссю) має бути відкритішим від західного — 46,7%; західний кордон (з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією) має бути відкритішим від східного — 6,2%; важко відповісти — 9,4%²⁵. Принципова позиція щодо бажаної відкритості всіх кордонів тут не проглядається, натомість маємо ще одне свідчення різних оцінок близькості з різними сусідами або в інших аспектах — незбалансованості відкритості та замкненості, незавершеності переходу від традиційної до модернової цивілізаційної самоідентифікації, наявності значної інерції мислення.

Беззастережними патріотами себе вважають 38,1%, «скоріше патріотами» — 36,8%. У 2000 р. таких було 35,7% та 35%. Особливо відчутно зросла питома вага беззастережних патріотів на Півдні (з чверті до 31,8% опитаних). Водночас кількість тих, хто не вважає себе патріотом, дуже значна²⁶. Слід мати на увазі й не гарантовану відвертість і реалістичність відповідей на таке специфічне запитання, як оцінка власного патріотизму. Існують значні сумніви й щодо реальних якостей тих, хто ідентифікує себе як умовних патріотів. Послаблює і надає суперечливості канонам патріотизму продовження серйозних дискусій щодо змісту національних інтересів. Це, власне, стосується і цілісності поглядів на найбільш загальні та принципові питання сучасного розвитку і самовідчуття власної ролі та особистої відповідальності певних прошарків населення та регіональних спільнот щодо консолідації та державного будівництва. У конкретнішому вимірі проблема полягає у неготовності або небажанні частини населення відійти від радянського минулого, відкинути реінтеграційні ілюзії. Крім того, розв'язання цієї проблеми ускладнюється тим, що частина політичної та бізнесової еліти у разі відсторонення від важелів влади ладна використовувати настрої окре-

мих прошарків громадян і власне російський чинник як інструменти у політичній боротьбі. Думки громадян щодо місця та ролі України в системі міжнародних відносин, як видно з табл. 18.4, є досить різноманітними, але загалом критичними або песимістичними. Вони свідчать не просто про низькі оцінки потенціалу країни як міжнародного актора, а й про обвал статусного рівня геополітичного самовідчуття порівняно з періодом СРСР.

Таблиця 18.4. «Наскільки Ви згодні з такими оцінками теперішнього місця України у світі?», %

Оцінка	Повністю згодний	Скоріше згодний	Скоріше не згодний	Абсолютно не згодний	Важко відповісти
Впливова європейська держава	5,4	11,5	32,8	37,9	12,4
Маловпливова європейська держава, що перебуває у пошуку свого місця у світі	23,6	41,8	14,4	7,7	12,5
Держава «буферної зони» між Європою й Азією	9,6	26,6	19,9	11,7	32,2
Країна, що перебуває під впливом Росії	5,0	19,0	31,1	24,7	20,2
Країна, що перебуває під впливом Заходу	16,6	34,8	19,2	9,7	19,7
Невпливова країна «третього світу» із невизначеною політикою	11,9	21,2	21,8	15,5	29,6
Держава-«міст», що з'єднує Європу й Азію	10,4	26,8	18,1	13,0	31,7

Джерело: Центр Разумкова. Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії – 2006: Відмінності, протиріччя, перспективи єднання. Інформ.-аналіт. мат. до круглого столу – К., 2006 (березень). – С.4.

Уявлення громадянами щодо перспектив держави, її ролі на міжнародній арені виглядають дещо оптимістичнішим: 36,8% опитаних бачать Україну в майбутньому високорозвиненою, демократичною, впливовою європейською державою. Ще 13,7% вважає, що Україна рухатиметься особливим шляхом розвитку. До песимістично налаштованих можна віднести лише кожного п'ятого: 10,3% вважають, що Україна перетвориться на слабозвинений придаток Заходу, 2,5% – Росії, 6,8% уважають, що вона назавжди стане країною «третього світу», нерозвиненою і маловпливовою, і тільки 2,9% припускає, що Україна зникне як самостійна держава²⁷. Це певною мірою продовжує тенденцію, що виявилася у по-

передні роки: у 2000 р. тих, хто вважав Україну маловпливовою та такою, що перебуває під впливом Росії, було значно більше, ніж у 2006 р.

В Україні ставлення громадян до статусу держави, її значущості та ролі в системі міжнародних відносин є суперечливим і значною мірою досі невизначеним. Головною проблемою є те, що на зміну старим реаліям не прийшли достатньо конкурентоспроможні нові; втрата колишніх масштабів, світової ролі не були компенсовані ні якістю, ні виразною самобутністю. Почуття до власної держави безпосередньо залежать від рівня її успішності, тож маємо об'єктивні підстави для розчарування і збереження ностальгічних почуттів. Аби забезпечити психологічний комфорт громадянам нова незалежна держава має визначитися з геополітичними координатами, гармонізувати зовнішні зв'язки і сприяти пристосуванню до процесів, які розгортаються в глобальному, континентальному та регіональному форматі. Для країни середніх масштабів та потенціалу важливо утвердити власну суб'єктність. Україна досі не здобула переконливих результатів на цьому шляху. Табл. 18.5 містить дані щодо одного з ключових аспектів цієї проблеми.

Таблиця 18.5. «До якої культурної традиції Ви себе відносите насамперед?», %

Відповіді \ Region	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Української	79,9	71,9	35,0	37,2	56,3
Радянської	4,4	13,3	24,4	22,7	16,4
Російської	1,5	3,0	22,7	20,0	11,3
Загальноєвропейської	9,0	6,2	7,7	5,0	6,6
Іншої	1,4	0,7	3,0	1,6	1,5
Важко відповісти	3,8	4,9	7,2	13,5	7,9

Джерело: Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. Аналітичні матеріали до обговорення на Круглому столі «Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності» / Центр ім. Разумкова. — К., 2006 (червень). — С. 7.

Показовими є оцінки громадян щодо того, яка культурна традиція переважатиме в Україні через 20-25 років. Практично зійде з суспільної арени радянська культура, — тільки 1,3% опитаних вважають за вірогідне її відродження у загальнонаціональному масштабі. Домінування російської культури прогнозує тільки 2,1% респондентів. Водночас наявність саме російської мають на увазі ті 21,7% опитаних, які стверджують, що у різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції, — на Півдні та Сході таких 31,1% і 29,6%. 16,1% громадян прогнозують зростання

сфери впливу загальноєвропейської культурної традиції. Тільки 35,4% опитаних передбачають провідні позиції української культури, зокрема 44,5% на Заході, 47% – в Центрі. Очевидно, так само, що про неї йдеться, коли прогнозується культурна диверсифікація регіонів. Ще 22,1% опитаних утруднилися з відповіддю. Характерно, що на Сході таких 29,6%. У групі тих, хто зараховує себе до радянської культурної традиції, частіше висловлювалася думка, що у майбутньому переважатиме українська культурна традиція, а в групі нинішніх прихильників російської традиції – думка про переважання в різних регіонах різних культурних традицій. Тільки чверть громадян відчувають себе європейцями, особливо мало таких (18%) на Сході країни²⁸.

Населення водночас готове підтримати й інтеграцію країни до ЄС і вступ до Союзу Росії і Білорусії. Перше протягом останніх років у середньому підтримували від 45 до 56% (проти – від 8 до 15%); друге – від 41 до 62% (проти – від 20 до 37%)²⁹. Отже, багаторічні хитання українського керівництва між євразійським та європейським простором мають певне підґрунтя у масових настроях. При цьому такі настрої мають досить специфічну природу. Радше маємо справу не з реальними, свідомо обраними пріоритетами і очікуваннями певних результатів діяльності держави на міжнародній арені, а з суперечливим двовекторним впливом зовнішнього середовища на український соціум і реакцією на нього. Тобто переважає пасивний вибір опікуна і донора, що значною мірою детермінується інерцією патерналізму, утриманських настроїв, а у частини населення й своєрідним шоком від суверенітету.

Попри відносно високу популярність планів інтеграції до ЄС, вони навряд чи можуть на даному етапі стати реальною об'єднавчою метою, основою консенсусу щодо геополітичних пріоритетів. Так, у квітні 2005 р. 36% громадян вважали, що європейська інтеграція може об'єднати країну, а 39,2% – з цим не погоджувалися. У грудні 2006 р. співвідношення прихильників таких позицій стало більш песимістичним: 26,5% і 46,5% відповідно³⁰. Особливо багато тих, хто не вірить у об'єднавчу роль євроінтеграції на Сході (56,8%) та Півдні (54,6%). Але при цьому варто зазначити, що тут спрацьовують не тільки геополітичні, а й суто внутрішні чинники. За результатами опитування, проведеного в грудні 2006 р., серед головних перешкод на шляху інтеграції України до ЄС громадяни називають низький рівень економічного розвитку та недостатні темпи проведення реформ – 71,1%, високий рівень корупції – 65%, невідповідний європейському рівень демократії в Україні – 37,2%. Такий чинник, як відмінність культурного розвитку України від загальноєвропейського та мовні бар'єри, вказали 15,3% опитаних і тільки 13,3% перешкодою назвали геополітичну (історичну, культурну) близькість до Росії³¹.

Для значної частини громадян європейський вибір є додатковим

чи запасним варіантом розв'язання актуальних соціально-економічних проблем. При цьому якісні відмінності європейського й євразійського шляху практично не враховуються чи навіть ігноруються. Це становить передумови для зниження суперництва між ними. Проте розмежування між свідомими прибічниками двох варіантів геополітичного вибору є фактом. Двовекторність є скоріше не вибором України, а реальністю, отриманою разом із незалежністю, однієї з успадкованих проблем. Більшість тих, хто віддає перевагу зв'язкам із пострадянськими державами, сподівається у такий спосіб уникнути радикальних змін, нових іспитів. У цьому аспекті євразійські інтеграційні проекти певною мірою зберігають значення саме як інструменти недраматичного розлучення, компенсації розпаду СРСР. Навіть більше, стосовно європейської частини пострадянського простору зберігається уявлення як про несправжнє, «близьке» зарубіжжя, що підживлюється й відмінностями в режимі кордонів, розвиненістю особистих, у тому числі родинних зв'язків, мовними і культурними чинниками. Закономірно, що східний вектор викликає помітно більш визначене ставлення, тоді як західний сприймається саме як новий, недостатньо знайомий.

Геополітичні уявлення значної частини населення детермінуються ідеологемами, що коріняться у радянському вихованні. Передовсім йдеться про антизахідні погляди і настрої, поширені серед людей похилого віку і найменш освіченої частини громадян. Дається в знаки й певна інформаційна ізольованість від Заходу. Залишаються досить стійкими міфи про особливу слов'янську духовність і соціальність, що містять ті або ті елементи ізоляціонізму та антизахідництва. Насправді пострадянський простір все ще міцно об'єднаний саме недореформованою радянською спадщиною, у тому числі генетичною близькістю, взаємозалежністю правлячих еліт і, що дуже важливо, їхньою ізольованістю від решти світу, від міжнародної демократичної спільноти. Дані табл. 18.6 демонструють, що зміна поколінь, хоча й працює на європейський вибір країни, не розв'язує автоматично проблему цивілізаційної та геополітичної самоідентифікації.

Досить відчутними є відмінності геополітичних пріоритетів громадян різного рівня освіти. Зокрема, серед опитаних з початковою освітою прихильників євразійського вектора найбільше, тоді як західного – найменше. При цьому кількість останніх серед тих, хто має вищу чи незавершену вищу освіту, зростає у 2,5 раза³². Крім цього, досить широко відомого факту, додамо, що дедалі більше має позначатися на геополітичних уподобаннях громадян і зміст освіти, який у її гуманітарному та суспільствознавчому аспекті зазнав суттєвого оновлення. За результатами чисельних фокус-груп, опитувань, анкетувань, можна констатувати деякі якісні відмінності між прихильниками «східного» і «західного» вибору: за останніми відносно більший соціальний потен-

ціал, конкурентоспроможність, динамізм, виразніші перспективи участі в модернізаційних процесах. Має місце кореляція між геополітичними уподобаннями і розумінням необхідності реформ, готовності до змін взагалі, а також загалом більшу самостійність мислення та відповідальність за власну долю. Можливості та проблеми досягнення національного консенсусу щодо геостратегії країни ілюструють також дані табл. 18.7 і 18.8, які варті як окремого детального розгляду, так і зіставлення.

Таблиця 18.6. «Який напрям зовнішньої політики є пріоритетним для України?», %

Напрями \ Вік респондентів (роки)	18-29	30-39	40-49	50-59	60 +	Разом
Відносини з країнами ЄС	41,3	37,1	32,7	24,7	19,1	31,2
Відносини з Росією	23,0	27,7	26,9	30,7	39,3	29,6
Відносини з країнами СНД	18,4	21,4	26,9	31,1	26,5	24,3
Відносини з США	8,4	3,0	4,2	2,8	4,5	4,9
Відносини з іншими країнами	1,3	1,9	1,7	2,5	1,4	1,7
Важко відповісти	7,3	8,9	7,6	8,2	9,2	8,3

Джерело: Національна безпека і оборона. — 2003. — № 1. — С.45.

Таблиця 18.7. «Якому шляху розвитку України Ви віддасте перевагу?» (регіональний вимір), %

Пріоритет \ Регіони	Захід	Схід	Південь	Центр	Україна
У першу чергу розвивати відносини з Росією, в рамках східнослов'янського блоку, СНД	23,4	59,2	60,8	42,2	47,3
Встановлювати зв'язки в першу чергу з розвиненими країнами Заходу	26,8	13,7	10,4	15,4	16,4
Спиратися передовсім на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	30,0	15,1	12,2	22,2	19,7
Різні регіони України мають вибрати свій шлях	5,8	3,0	5,9	3,2	4,1
Важко відповісти	10,8	6,5	9,6	13,3	9,7

Таблиця 18.8. «Якому шляху розвитку України Ви віддасте перевагу?» (етнонаціональний вимір), %

Пріоритет \ Національність	Українці	Росіяни	Інші	Разом
У першу чергу розвивати відносини з Росією, у рамках східнослов'янського блоку, СНД	40,8	64,9	57,1	47,3
Встановлювати зв'язки в першу чергу з розвиненими країнами Заходу	18,5	10,9	11,9	16,4
Спіратися передовсім на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	22,7	10,9	19,1	19,7
Різні регіони України мають вибирати свій шлях	4,5	2,8	4,8	4,1
Важко відповісти	11,0	6,5	7,1	9,7

Джерело: табл. 18.7 і 18.8 складені за результатами опитування, проведеного в червні 1999 р. Інститутом соціології НАН України за Моніторинговим проектом «Україна на порозі XXI століття». Наведені дані щодо основних варіантів відповідей. Відповіді за варіантами: «у першу чергу розширювати зв'язки в рамках СНД», «розвивати відносини переважно з Росією», «зміцнювати передовсім східнослов'янський блок» — ураховані сумарно.

Регіональні відмінності суттєво виразніші, ніж це притаманне етнонаціональним групам. Отже, різниця між регіонами не може бути пояснена тільки складом їхнього населення. Показовим є низький рівень підтримки варіанта, коли різні регіони мають обирати свій шлях. Водночас зауважимо, що росіяни помітно менше залучені до здійснення проекту європейської України та реалізації нею стратегії опертя на власні ресурси. Серед росіян наявне поширення панслов'янських настроїв, проте порівняно з даними за попередні роки спостерігається тенденція до її поступового зниження³³.

У найзагальнішому плані щодо геополітичних уподобань спостерігається розмежування на пострадянську і нову, з демократичними європейськими потенціями, Україну. Схематично це виглядає так: у нішах, в яких домінує радянська спадщина, в яких дається взнаки брак реформ, в яких вони ще не впливають належним чином на життя людей, концентруються проросійські сили. Вони, власне, не стільки виникають, скільки зберігаються, вступаючи у суспільно-політичну систему, яка поступово набуває нових форм і тим самим впливає на ці форми. У такому разі йдеться радше не про вибір, а про слідування традиційній і колись безальтернативній орієнтації. Прихильники європейського вибору — переважно нові політичні та громадські сили, що раніше не мали самостійної ролі.

На даному етапі остаточного структурування суспільства за геополітичними інтересами не відбулося. Поза вільним вибором залишається

прошарок підприємців, які мали б скласти ядро руху до Європи, але досі більше пристосовуються до політичних реалій, ніж впливають на них. Залишається недостатньо чисельним і маловпливовим прошарок середнього класу, який об'єктивно мав би пов'язувати свої інтереси з впровадженням європейських стандартів організації суспільства та влади. Дуже великою залишається кількість тих, хто байдужий чи не визнається, а серед решти — тих, хто керується надто абстрактними міркуваннями, відірваними від реальностей сподіваннями на краще життя. Але насправді виникає дедалі більше підстав, аби не обмежуватися такою схематичністю. Поступово ширшає прошарок тих, хто позбавлений чи позбавляється різномірних комплексів і готовий зважено оцінювати довготермінові інтереси країни та значення її міжнародних партнерів.

Слід зауважити, що європейська інтеграція настільки обтяжена завданнями реформування, що прихильність до неї може лише обмежено слугувати засобом визначення геополітичних пріоритетів. Умови вибору між східним та західним вектором є специфічними і можуть бути інтерпретовані як вибір між мінімізацією змін геополітичного статусу та положення країни і глибокими якісними змінами. Наочніше ці пріоритети визначаються через ставлення до НАТО, адже інтеграція до цієї євроатлантичної структури потребує відносно простіших перетворень і виглядає відносно реалістичною та близькою перспективою. Не менш важлива та обставина, що Північноатлантичний Альянс сприймається як дійсна альтернатива пострадянським міждержавним проектам і навіть загроза для них. Серед еліти домінує, а серед населення поширена думка про те, що вступ до НАТО є тим рубіконом, який детермінує розрив із пострадянським простором, радикальну перебудову відносин з Росією та входження України до євроатлантичної спільноти. Так само розцінюється як чинник зняття невизначеності моделі внутрішнього розвитку, остаточного переходу до реформування політичної та економічної системи за європейськими зразками і радикальну зміну умов урядування. З табл. 18.9 видно, наскільки суттєво впливає на уподобання громадян перебіг внутрішньополітичної боротьби.

Таблиця 18.9. «Якби наступної неділі відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, як би Ви проголосували?», % за місяцями та роками

Варіанти відповідей	XI.2002	XI.2004	VI.2005	X.2006	IV.2007	II.2008
За вступ	31,5	15,1	21,1	17,2	15,7	20,9
Проти вступу	32,0	55,5	55,0	54,1	60,1	53,1
Не голосував би	14,3	8,6	5,0	12,4	9,2	9,4
Важко відповісти	22,2	20,9	18,9	16,3	15,0	16,6

Джерело: Національна безпека і оборона. — 2008. — № 1. — С. 55.

Характерно, що десять років тому чисельність прихильників і противників Альянсу була приблизно рівною: 57% опитаних uważали, що він захистив би Україну в разі агресії або загрози агресії з боку іноземної держави³⁴. За останні роки внаслідок активної контрагітації противники євроатлантичної інтеграції домінують, так само, як і ідеологізоване сприйняття цієї організації та її діяльності. За даними соціологічного опитування Центру «Соціальний моніторинг» та Українського інституту соціальних досліджень, проведеного у листопаді 2002 р. (респондент міг обрати не більше трьох варіантів відповіді), 29% громадян вважають, що НАТО — це найпотужніша і найвпливовіша військово-політична структура сучасності; 22%, що це — агресивний військово-політичний блок; 22%, що це — «світовий жандарм, що стоїть на сторожі інтересів найбагатших країн Заходу»; 18%, що це — оборонний союз; 17% українців вважають, що НАТО — це миротворча організація³⁵.

У масовій свідомості фактично ігнорується той очевидний факт, що ЄС і НАТО базуються на спільній системі цінностей і об'єднують подібні за суспільним ладом, а значною мірою ті самі держави, що їхнє розширення на Схід має одну й ту саму природу. Різні завдання, концентрація уваги і засоби дій двох організацій не приводять до різного ставлення до них у країнах Центрально-Східної Європи. Але в Україні маємо іншу картину. Очевидно, що має місце не тільки гірша інформованість і залишкова ідеологізованість поглядів широкого прошарку громадян на Захід і західних партнерів. Критична налаштованість у даному разі є формою захисту значущості власних цінностей і досягнень, урешті-решт — власної індивідуальності та самоцінності. Вона особливо дається взнаки, коли відсутня противага у вигляді наочних соціально-економічних аргументів, які має ЄС. Водночас слід підкреслити, що пацифістський підхід до геополітичного виміру є універсальним, — популярність ідеї приєднання до оборонного союзу країн СНД (Ташкентського договору) є також стабільно не надто високою, в усякому разі, вона значно нижча від проектів економічного та політичного союзу. Найпоширенішою альтернативою вступ до НАТО є позаблоковий статус України, але зазначимо, що для багатьох його прихильників такий варіант є формою збереження невизначеності, відкладання відповідального рішення на пізніший термін.

3. Європейська спільнота — орієнтир моделювання державності та геополітичного самовизначення

Європа має виразні відмінності від решти регіонів світу. Передовсім це пов'язано з її складною багатоманітністю і водночас високою цивілізаційною консолідованістю. Притаманні європейській цивілізації місце і роль особистості, сприйняття світу, спосіб його пізнання, принципи організації суспільства склалися віками як результат соціальної